

Varför svär inte svenska läkare ed?

I många länder svär läkare en speciell läkared i samband med examen eller då de får sin läkarlegitimation. Så sker bl a i våra grannländer Tyskland och Danmark. En utbredd uppfattning är att svenska läkare också i edens form lovar att iakttä humanitetens bud i sin yrkesutövning. Så är det emellertid inte. Ingen svensk läkare har svurit ed sedan 1887. Nu tycks det finnas en viss opinion för att läkareden skall återinföras.

LISA ÖBERG

fil dr, lektor i historia, Södertörns högskola, Huddinge.

II I många länder svär läkare en speciell läkared i samband med examen eller då de får sin läkarlegitimation. Så sker bl a i våra grannländer Tyskland och Danmark. En utbredd uppfattning är att svenska läkare också i edens form lovar att iakttä humanitetens bud i sin yrkesutövning. Så är det emellertid inte. Ingen svensk läkare har svurit ed sedan 1887. Den svenska riksdagen avskaffade nämligen 1886 en rad så kallade ämbetseder, däribland läkareden.

Den mest kända läkareden är Hippokrates ed, som bevarats från den läkar-skola som existerade på ön Kos i Grekland under 300-talet f Kr. Det är dock osäkert om det finns ett samband mellan den hippokratiska eden och de läkareder som infördes i många europeiska länder från medeltiden och framåt, och senare i USA. Läkareden var endast en av många eder som svors av olika grupper i det förmoderna samhället. Edssvärjandet var bl a typiskt för den feodala staten, där vasallen svor ed på att vara sin länsherre trogen.

Vad är en ed?

En ed är ett högtidligt löfte, men inte vilket löfte som helst. En ed innebär en begäran från en dödlig människa om ett avtal med en högre makt – ond eller god. Avtalet går ut på att den edssvärjande

skall bli behandlad med mildhet om han förverkligar vad han lovar i avtalet och accepterar ett hårt straff om han inte uppför sig enligt löftet.

I Sverige har ederna haft form av ett löfte i jagform följt av frasen »Så sant mig Gud hjälpe till liv och själ!«. Det innebär att Gud skulle bistå den edssvärjande på den yttersta dagen endast om han uppfyllt vad han lovat. En ed kan också vara en formel där djävulen åkallas: »Må fan ta NN om han inte gör si och så!« Därav den dubbla betydelsen hos ordet ed: löfte eller svordom.

Eder ur ett teologiskt perspektiv

Den som svor en ed tillät Gud att låta honom bli för evigt fördömd om han bröt eden. Detta kunde tolkas som en självförhåvelse och ifrågasattes därför av vissa teologer. Innebar inte eden att människan satte sig över Guds allmakt? Andra bibeluttolkares motstånd mot eder väcktes av att Jesus i Bergspredikan uttalar sig mot användandet av eder:

»Jag säger eder att I alls icke skolen svärja ... utan sådant skall edert tal vara att ja är ja och nej är nej. Vad därutöver är, det är av ondo.«

Edernas förmenade oförenlighet med Nya testamentets bud har utgjort en fråga som samlat religiösa dissidenter. Bl a kväkare och sk anabaptister (som ej accepterade barndopet) har vägrat att svära ed. Den svenska statskyrkan accepterade dock eden som ett inslag i den teokratiska statens styrelse och förvaltning.

Hur gick det till att svära ed?

Edgången följde en speciell ritual. Om ed skulle sväras av en person gick det till så att någon, vanligen en överordnad, läste före ur edsformuläret och den edssvärjande läste efter (som under en bröllopsakt) med två fingrar på Bibeln. Skulle en större grupp medborgare in corpore svära ed läste de unisont upp eden på liknande sätt, men med handen höjd och pekfinger och långfinger riktade uppåt, mot himlen.

Edgång var en offentlig ritual med högtidlig prägel. Blivande läkarkandidater svor förr en ed i samband med examen, inför sina professorer. Vad var det då läkarna lovade i eden?

Läkareden före 1878

För läkare förekom fram till 1878 två eder: en tjänsted, som svors inför Medi-

Tema:

Läkaren en edsvuren man?

Se även medicinsk kommentar i detta nummer.

cinalstyrelsen eller kungens befallningshavare, och en licentiad, som svors inför den medicinska fakulteten i Lund och Uppsala, eller i Stockholm inför professorskollegiet vid Karolinska institutet. Det var den senare som kallades läkareden.

Den löd:

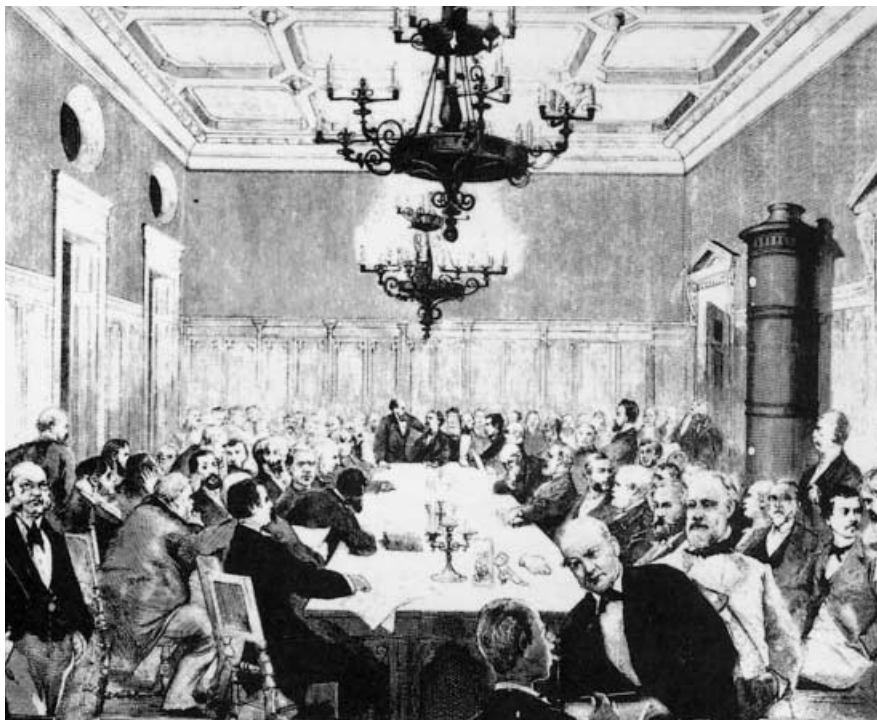
»Och som mig rättighet nu meddelas att utöfva läkarekonsten, så vill och skall jag i sjukdomars behandling endast använda sådane medel, hvilka erfarenheten, vetenskapen och mogen pröfning godkänt, sjelf, der fara är, och sådant ske kan, söka upplysning genom andra läkares tillkallande och råd, ej undandraga min tjenst, der den erfordras, ej heller genom hemliga sjukdomars upptäckande den sjuke skada och bedröfwa, utan öfwa mitt kall i Gudsfruktan och kärlek till nästan, efter samvete och bästa förstånd. Så sannt mig Gud hjelpe till lif och själ!«

Hur och när den svenska läkareden fick denna lydelse är okänt. Den saknar direkta överensstämmelser med Hippokrates ed. Kanske har den kopierats från någon utländsk förebild i samband med Collegium Medicum bildande på 1600-talet. När det gäller edens innehåll kan påpekas att det i äldre läkareetik sågs som viktigt att inte oroa patienten i onödan med upplysningar om hans eller hennes sjukdom. Försäkran om att tillämpa vetenskapens rön, erfarenhet och gott omdöme har en mer tidlös prägel, liksom kravet att konsultera kolleger vid svåra fall.

Läkarkårens syn på ederna

Den läkarorganisation som inrättades med kungligt privilegium på 1600-talet, Collegium Medicum, omvandlades vid 1800-talets början till ett ämbetsverk med namnet Sundhetskollegium, senare Medicinalstyrelsen. Det var inom denna statliga ram som läkarnas eder kom att få sin plats.

Till skillnad från andra länder, bl a de anglosaxiska, kom läkarederna i Sverige

Inga tongivande läkare tycks ha velat bevara läkareden när dess avskaffande diskuterades på 1870- och 1880-talen, kanske just på detta möte i Svenska Läkaresällskapet. Bilden, ett träsnitt i Ny Illustrerad Tidning 1879 efter en teckning av Carl Larsson, är hämtad ur F Lenmalm's »Svenska Läkaresällskapets historia 1808–1908«.

att etableras i en statlig byråkratisk miljö, inte inom universitetsvärlden eller den professionella organisationen. Läkarederna utgjorde en del av den svenska lagstiftningen, och riksdagen blev därför den arena där frågor om edernas tillämpning och lydelse skulle avgöras.

I och utanför riksdagen förekom under 1800-talet motstånd mot edgång som krav för olika ämbeten och funktioner i samhället, bl a av religiösa skäl. Inom läkarkåren var detta motstånd inte heller okänt, av skäl som främst hade med den vetenskapliga utvecklingen att göra. Både den eventuella nyttan av ederna och edsformulärens lydelse sattes ifråga.

Under 1870-talet kom edsfrågan upp på dagordningen. Diskussionen rörde då bl a läkaredernas berättigande och deras lydelse. I detta sammanhang ombads Svenska Läkaresällskapet att lämna sina synpunkter. Ur Läkaresällskapets svar 1878 framgår att enstaka läkare hade vägrat att svära medicine licentiaten. Vägrarnas argument hade gått ut på att eden kunde lägga hinder i vägen för nödvändig forskning. Läkaren skulle ju i eden lova att endast använda »sådana medel, hvilka erfarenheten, vetenskapen och mogen pröfning godkänt«.

Läkaresällskapet menade också att edens krav på att läkaren alltid och under alla omständigheter skulle stå de sjuka till tjänst »alade läkare altför strenga förpligtelser«. Tydligt ville Läkaresäll-

skapet i högre grad än eden tillät överlåta åt sina medlemmar att själva avgöra om de kunde rycka in vid akuta sjukdomsfall.

Slutligen hade det enligt Läkaresällskapet uppstått situationer där löftet att »ej heller genom hemliga sjukdomars upptäckande den sjuke skada eller bedröfwa« hade tvingat läkare att skydda den sjuke från insikt om sin sjukdoms karaktär. Följden av sådan samvetsömheter kunde bli att den dåtida smittskyddslagens bestämmelser åsidosattes. I denna typ av konfliktsituation menade Läkaresällskapet att samhällsintresset att undvika smittspridning borde prioriteras högre än patientens själsofrid.

Läkareden av år 1878

Som en effekt av läkarkårens begäran om en omformulering av läkareden kan man se den nya ämbetsed som på Medicinalstyrelsens initiativ 1878 ersatte de båda tidigare ederna. Den nya eden lød:

»Jag NN lofvar och svär, vid Gud och hans Heliga evangelium, att, som jag nu förklarats vara legitimerad läkare, så vill och skall jag samvetsgrant uppfylla alla de pligter, som mig under utöfningen av läkarekallet åligger eller framledes åläggas kunna, samt i öfrigt icke uppenbara hvad efter lag eller särskilda föreskrifter hemligt hållas bör. Detta lofvar jag på heder och samvete hålla, så sant mig Gud hjälpe till lif och själ.«

I denna ed framstår läkaren framför

allt som tjänsteman. Han lovar att underkasta sig de lagar som gäller och är inte längre tvungen att ställa sina tjänster till förfogande vid varje anmäld sjukdomsfall. Förmodligen tänkte sig myndigheterna 1878 att ett regelverk skulle byggas upp som uppställde normer för läkarnas handlande utifrån de mål som riksdag och regering angivit. Därmed kunde ansvaret flyttas från den enskilde läkarens bedömning och samvete till den statliga byråkratin, och läkaren hade endast att följa vad som delgavs honom i form av direkta order och olika bestämmelser.

Läkaredens nya lydelse tyder på att riksdag och regering ansåg att lagstiftningen och den byråkratiska kontrollen i framtiden skulle garantera att läkare handlade på ett ansvarsfullt och etiskt riktigt sätt.

Riksdagen behandlar edsfrågan 1886

I Sverige hade edgång ingått som en del av statens förvaltning sedan 1600-talet, vilande på riksdagens lagstiftning. Våren 1886 motionerade dock tre riksdagsledamöter om edsväsendets modernisering eller till och med avskaffande.

Vad tyckte då riksdagens ledamöter om behovet av eder i statsförvaltningen? Huvudargumentet för att edsväsendet skulle avskaffas, eller åtminstone minskas, var att det omfattande edssvärjandet undergrävt respekten för ederna. Så här uttryckte sig till exempel P P Waldenström, den kände väckelsepredikanten:

»Jag har svurit ed när jag blef student, jag har svurit då jag exerceerade beväring, likaså när jag prestvigdes och åter när jag blef lektor, men jag har icke känt den ringaste inverkan på mig af dessa eder, och jag tror att så är förhållandet med vederbörande i allmänhet.«

En åsikt som framfördes av flera var att edssvärjandet blivit slentrianbetonat och inte uppammade några starka känslor hos deltagarna, vilket borde vara fallet. De som ville bevara ederna trodde dock inte att samhället hade nått den grad »av kultur och sedlighet« att eder kunde undvaras. Eller som en talare uttryckte det:

»Vi må besinna att vi människor äro af ett svagt, ett lögnaktigt släkte; vi må besinna att om något skall hålla oss uppe från att förlora oss på osanningens område, är det just det att vi ställas inför den allvetande Guden.«

Ingen riksdagsman pläderade dock 1886 explicit för läkaredens bibehållande. Det är tydligt att förtroendet för läkarkåren inte längre ansågs avhängigt eventuella löften inför Gud och hans heliga lag. Den ende läkare som vid denna tid var ledamot av riksdagen, frikyrkomannen och publicisten Wil-

helm Wretling, var också uttalad edsmotståndare.

Vid omröstningen kom edsmotståndarna oväntat i majoritet, och riksdagen tillskrev omedelbart Kongl Maj:t med begäran om avskaffande av »huld- och trohetseder, embetseder, krigsmannaeder och dermed jemförliga eder«, däribland de eder som gällde för tjänstemän inom den medicinska sektorn: läkare, barnmorskor och fältskärer. I riksdagens skrivelse hävdades att ederna är oförenliga med en modern människosyn:

»Då det för människan ... icke lärer vara möjligt att med visshet förutse, huru hon i en framtid skall komma att handla, är det onaturligt och stötande att af henne fordra edlig förpligtelse, att hon i framtiden skall handla på ett visst, på förhand bestämt sätt.«

Därför, menade riksdagen, fick ederna effekten att »långt ifrån att innebära en uppmuntran till pligtrogn verksamhet, tvärtom måste verka nedslående och hämmande på den som aflagt densamma«.

Avskaffandet av edsväsendet i den svenska statsförvaltningen kan i efterhand betraktas som en del av samhällets allmänna modernisering, där byråkratisering och sekularisering ingick som viktiga delprocesser, en modernisering som bars upp av en stark tro på samhällets och människans föränderlighet, inte minst genom vetenskapliga framsteg.

Läkaren – ämbetsman eller fri?

Efter 1887 hade läkaren alltså ingen ed som rättesnöre för sina handlingar, endast lagar och förordningar. Byråkratiseringen av sjuk- och hälsovården var då i full gång. På sikt kom den att innebära att en mycket stor del av den svenska läkarkåren blev offentligt anställd. En byråkratisk styrning av sjuk- och hälsovården var under uppbyggnad. Byråkratin – med en klar besluts- och orderhierarki, rapporteringsskyldighet och kontroll av tjänstemännen – var den organisationsform som vid 1800-talets slut och 1900-talet början ansågs mest effektiv. I den organisationen skulle läkarna genom lagar och förordningar få veta hur de skulle ta ställning till etiska dilemman. Den personliga etiken och samvetet blev därmed av underordnad betydelse.

I andra länder har en större andel av läkarkåren varit »egenföretagare« och betraktat sig själva som fria professionella. Möjligen har läkareden i en sådan miljö också blivit viktigare som etiskt rättesnöre. Bl a Danmark har haft en betydligt större andel privatpraktiserande läkare än Sverige och bibehållit läkareden, eller läkarlöftet, som det kallas där. Detsamma gäller USA och Tyskland. Hur kan det komma sig? Man kan

fråga sig vilken funktion i samhället ritualer som edgång fyller.

Socialpsykologiska perspektiv

Sociologen Randall Collins menar att ritualer är element som bidrar till att upprätthålla gemensamma normer i samhället. Han hävdar att något eller några specifika moraliska värden står i centrum i varje ritual, och att dessa i ritualen »förkroppsligas« i form symboler och särskilda handlingar som får en närmast sakral innebörd. Offentligt sanktionerade ritualer fyller en social funktion på så sätt att de fokuserar och förstärker moraliska värden av betydelse i det aktuella samhället. På ett psykologiskt plan menar Collins att deltagarnas tilltro till och respekt för dessa värden laddas med känsla genom ritualen, och att ritualen i sig ökar deltagarnas »emotionella energi«.

Som exempel tar Collins sekulära ritualer i samband med en vunnen landskamp; vi kan tänka på lagens defilerings och handskakning, nationalsångens spelande, tröjors utväxling etc. Allt detta förstärker tron på den egna nationen, menar Collins, och den känslomässiga energi som utlöses vid sådana tillfällen kan ju stegras så att den tar sig extatiska former.

Vid religiösa ritualer som barndop, bröllop och begravning står värden som ansvar, kärlek och vördnad inför döden i fokus. Dessa ceremonier har egenskapen att de i allmänhet stegrar deltagarnas känslor av allvar, glädje eller sorg. Dessa ritualer är förankrade inte bara i religionen utan också i hela vår kultur.

Läkaredens återinförande?

I Sverige tycks det finnas en viss opinion för att läkareden skall återinföras, eftersom en ed skulle stärka läkarens moraliska ryggrad och utgöra ett stöd i etiskt besvärliga situationer. Det reser i sin tur frågan om hur eden i så fall skulle formuleras och edsritualen utformas. Den internationella läkarorganisationen, som Sverige är ansluten till, har ett edsformulär, eller snarare ett sekulärt läkarlöfte, som kan användas.

Den kulturella förankringen är en annan fråga. Historiskt sett har eder inte förekommit i Sverige på över hundra år, bortsett från vittneseden, numera kallad vittnesförsäkran. Däremot kommer vi svenskar åter i beröring med edsritualer inom EU, där kommissionärer svär ed. I Finland återinfördes också läkareden för några år sedan.

Vilken moralisk tyngd har en ed idag? De eder som förr svors skilde sig från andra högtidliga löften genom att de erkände Gud som en straffande makt och hade juridisk signifikans. Ingen av dessa

egenskaper kommer väl att föreligga om läkareden återinförs i Sverige. Ändå är det troligt att många kommer att betrakta en återinförd läkareden med välvilja, som en högtidlig deklaration av en hög, etisk viljeinriktning. Kanske kan den också uppamma den typ av känslomässig energi som Randall Collins beskrev (och riksdagsmännen 1886 erkände som en betydelsefull faktor) och därmed bli ett stöd i läkarnas arbete. Men den kommer väl knappast att få samma starka innebörd som läkareden hade i ett äldre, förmoderat samhälle, där Guds domslut på den yttersta dagen var en realitet i många människors moraliska medvetande.

Historiska källor

- SFS 1829:12. Läkarens licentiatsed.
- SFS 1866:30. Tro- och huldhetsed. Medicinalstyrelsens remissvar. Eckl. Dep. konseljakt 13 dec. 1878.
- SFS 1878:57. Läkarens embetsed.
- Riksdagens protokoll. AK förhandlingar 1886 02 17.
- Riksdagens protokoll. FK förhandlingar 1886 02 17.
- Riksdagens skrivelse No. 11 1886.

Referenser

- Collins R. Theoretical sociology. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich; 1988.
- Malmer E. De försvunna ederna. Samhällets rationalisering och avskaffandet av tro- och huldhetseden samt befattningederna. Lund: Scandia; 1996. Band 62:2, p. 235-68.
- Öberg L. Barnmorskan och läkaren, kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870-1920 [dissertation]. Stockholm: Ordfronts förlag; 1996.
- Öberg L. Så sannt mig Gud hjälpe til lif och själ. Om läkareden i Sverige förr och nu. I: Människan i historien och samtiden. Festskrift till Alf W Johannson. Stockholm: Hjalmarsson och Högberg bokförlag; 2000. p. 289-309.